

EEN MAN ALS DAAN

RUDIE VAN MEURS

EEN MAN ALS DAAN

UITGEVERIJ BAS LUBBERHUIZEN

Het Fonds voor Bijzondere Journalistieke Projecten
maakte mede mogelijk dat dit boek tot stand kwam.

FONDS Bijzondere
JOURNALISTIEKE PROJECTEN

© Rudie van Meurs 2016
Alle rechten voorbehouden
Omslag Moker Ontwerp
Foto's © Freddy Rikken
NUR 320
ISBN 978 90 5937 465 2
www.lubberhuizen.nl
www.polderpers.nl
rudie@polderpers.nl

Voor Hanneke

‘Ook al is het leven lang, het zal altijd kort zijn
Te kort om er iets aan toe te voegen.’

(Wisława Szymborska)

INHOUD

Vooraf	9
Inleiding	13
Proloog	17
1	De aanzegging 25
2	Het geheim van Wadensteijn 32
3	De stoklopers van de Heidemij 40
4	Alle leven komt van boven 46
5	Slaag voor de wethouder 55
6	Een miskraam in de steenfabriek 63
7	Het Gasthuis aan de rivier 72
8	De aardappeleters 79
9	De mislukte veiling voor werk 88
10	De vijfde plaag 99
11	De vijf apostelen 107
12	Een trekarbeider geveld door fijt 114
13	De staking in de steenoven 122
14	Het codewoord voor kapotjes 132
15	De Hollandse Waterlinie als pretpark 141
16	De witte dood 151
17	Hoe de macht van rechts gebroken wordt 160
18	De onvermijdelijke loop der dingen 167
19	Aannemer De Vilder bespioneert arbeiders 174
20	Het jaar waarin de grote kille stilte begint 184
21	Beter bolsjewiek dan godsdienstziek 190

- 22 De gemeentesecretaris doet alleen maar zijn plicht 199
- 23 Vernederd door de nazi's, gekleineerd door de Heidemij 208
- 24 Geluk voor de rijken is ellende voor de armen 217
- 25 Een generatie van verzet, strijd en politiek 227

Tijdbalk 233

Verantwoording 239

VOORAF

Dat jaar, 1902 na het begin van de jaartelling, slaat op de Waal tussen Herwijnen en Brakel de roeiboort van veerman Van der Velde om. Bij een poging langs de *Suzanna* te komen, die een lijndienst onderhoudt tussen Nijmegen en Rotterdam, raakt zijn boot vast in de kabel van een voorbijvarende sleper. Twee reizigers die klaarstaan om via een touwladder op de lijnboot over te stappen, verdrinken. Een jonge vrouw wordt gered; ze blijft drijven als haar lange wijde rok net onder het wateroppervlak opbalt tot een ballon, meldt *De Gecombineerde* uit Leerdam.

De winter is opmerkelijk zacht geweest. Tussen Tiel en Woudrichem worden wekelijks gemiddeld vijftien zalmen gevangen die anderhalf tot twee gulden per halve kilogram opbrengen.

In de polder overlijdt een vrouw aan bloedvergiftiging nadat ze in een roestige spijker is gestapt.

In *De Leerdammer* worden een melkmeid gevraagd, een dienstbode, een dagmeisje, een huishoudster, een keukenmeid, een tweede meid, een boerenmeid en een tweede melkmeid.

De melkmachine wordt uitgevonden.

De kapitale boerderij van Jan de Wit in Vijfheerenlanden brandt af. De vermoedelijke oorzaak is hooibroei.

Hooi kost twintig gulden per vijfhonderd kilogram.

De ongehuwd gebleven mejuffrouw H.J. Vervoorn, die tot de notabelen van het dorp behoort, laat een villa bouwen die gegund wordt voor 3990 gulden.

In zijn begrotingsrede die onder de titel *Revolutiebouw* in brochurevorm verschijnt, berekent Pieter Jelles Troelstra dat vijfzesde van de arbeiders in Nederland een inkomen heeft van minder dan dertien gulden per week.

Ferdinand Domela Nieuwenhuis voltooit zijn *Geschiedenis van het Socialisme*.

In de opmaat naar de grote treinstaking wordt P.J. Troelstra bedreigd door anonieme briefschrijvers: 'Troelstraschoft, deze week wordt er een aanslag op je leven gedaan en zal je als een hond worden afge maakt.'

Vanuit België komt een pokkenepidemie Nederland binnen.

In *De Leerdammer* wordt wekelijks bericht over de oorlog in Zuid-Afrika. De boeren zijn favoriet: 'Met genoeg en mogen we constateren dat de kansen van de boeren de laatste weken flink zijn vooruitgegaan en thans wederom hoopvol zijn.'

Het Herwijnse fanfarekorps Wilhelmina treedt op tijdens een Transvaalavond, alle muzikanten zijn verkleed als Transvaalse boeren.

Paul Krüger spreekt zijn vaste vertrouwen uit in Gods woord.

In Transvaal dringt een kaffer de slaapkamer binnen van een blanke mevrouw.

De Bond tot Bescherming van de Trekhond in Nederland wordt opgericht.

Op het dorp Herwijnen vergadert de Vereniging voor Drankbestrijding.

Langs de dijk worden zes processen-verbaal opgemaakt wegens het tappen van sterke drank in illegale cafés.

Op de kieslijst van Herwijnen staan de namen van 217 mannen.

Door de plotseling invallende vroege vorst raakt een paard in de wei bevroren. De aardappelogst mislukt. Suikerbieten moeten uit de grond worden losgehakt. Een gevolg van de vroege, hevige vorst is ook dat de zalmvangst dramatisch terugloopt. De prijs stijgt tot 4,25 gulden per halve kilogram.

Bij een drijfjacht op de Heerlijkheid Mariënwaerd in Beesd worden 55 hazen, 31 fazanten, 8 patrijzen, 11 watersnippen, 2 houtsnippen, 3 eenden en een gans geschoten.

In Nederland wonen zo'n vijf miljoen mensen. Een landarbeider in het midden van het land verdient schraal driehonderd gulden per jaar. Het platteland is vreemd en ver, met afgelegen dorpen die onderling rivaliseren en allemaal het centrum van het universum zijn.

Dat jaar wordt Daan geboren.

INLEIDING

Daan leeft in de twintigste eeuw. Hij wordt geboren aan het begin en sterft als de eeuw haar eind nadert. Die laatste avond in zijn dijkhuis, als de dood zich aankondigt, probeert hij mij nog te bel len. Het is laat, en als ik de telefoon opneem hoor ik iemand zwaar ademen en steunen. Ik word in die tijd lastiggeval len door mensen die het in alles met me oneens zijn; ze schelden, dreigen en hijgen. Geïrriteerd leg ik daarom neer. De volgende ochtend wordt Daan gevonden. Hij ligt op de vloer, gevel d door een infarct. Hij kan zich niet meer bewegen en is nauwelijks tot spreken in staat. Een ambulance brengt hem naar het ziekenhuis. In het Gasthuis op het Nonnenveld in Gorinchem en later in het bejaardenhuis op het dorp krijgt hij nog enkele maanden respijt.

Het is gestolen tijd. Ingrijpender dan de lichamelijke problemen die het infarct veroorzaken, zijn de emotionele gevolgen. Hij is een heel ander mens geworden: Daan, de zachtmoedige die geloofde in de verheffing van de mens, is ineens een verbitterde man, ontevreden over hoe hij zijn leven geleefd heeft, vervuld van woede.

In zijn dijkhuis is hij nooit meer teruggekeerd. De woning staat er nog altijd, nietig weggedrukt tegen de helling. Vaak, als ik er langsga, voel ik spijt omdat ik toen niet geduldiger geluisterd heb naar zijn roep om hulp.

Daan is vijftien jaar lang mijn buurman geweest. Een magere, tengere man die overkomt zoals hij geleefd heeft: hardwerkend, voorzichtig, zuinig en bescheiden. Zijn ogen liggen weggezonden

in de kassen. Ik zie hem op de schilderijen van Permeke: met grove trekken, afgebeeld, uitgeblust, altijd op de rand van lichamelijke uitputting. Zoveel gegeven, zo weinig gekregen. Op de vroegste foto's die ik van hem zie is hij al kaal. Op hoogtijdagen draagt hij een hoed, maar nadat zijn vrouw Sjaan is overleden, gaat hij op familiebezoek in Amerika en sindsdien draagt hij een baseballpet. Als hij sterft erven zijn zusters het kleine dijkhuis en zesduizend gulden voor zijn begrafenis.

Hij is socialist, bewogen en boos over hoe heren, boeren en bazen de arbeiders behandelen. Hij loopt aan het hoofd van stakende mensen naar het gemeentehuis, richt de Landarbeidersbond en later de Fabrieksarbeidersbond op. In het dorp waar hij woont, is hij raadslid en wethouder. Het verhaal van Daan gaat over het eenvoudige, sobere leven van een arbeider in een eeuw waarin alles verandert en voorbijgaat.

Onze huizen staan enkele honderden meters van elkaar, gescheiden door een griend en een diep gegroefd landbouwpad dat omzoomd is door wilde bramen. Voordat het steil omhoog loopt tegen de dijk, is er een splitsing naar een smal weggetje waarlangs hoge populieren staan. Aan het eind woont Daan. Zijn huis is omringd door een wonderlijk samenraapsel van schuurtjes en hokken die allemaal in elkaar overlopen. Elk heeft een eigen functie: er is een schuur om de was te doen, één voor de inmaak, een kleine schuur voor het gereedschap en één om op zomerse dagen voor te zitten en na te denken. Er zijn hokken voor konijnen en kippen, en een kot voor de varkens dat op het laatst niet meer in gebruik is; het is zo laag, dat je er alleen diep gebukt doorheen kunt gaan. Daan heeft een bultige vergroeiing aan zijn hoofd, en als ik hem voor het eerst zie, denk ik dat het komt doordat hij zich veelvuldig heeft gestoten. Ik ontmoet hem meestal in de inmaakschuur, waar een houtkachel brandt en hij onbeperkt Miss Blanche kan roken. Later, als Sjaan niet meer leeft, komen we samen in zijn huis waar hij naast een klein hondje dat Danny heet, diep wegzinkt in een bank met een

plastic hoes. We drinken opgewarmde koffie die hij in de ochtend gezet heeft, want de armoede heeft hem zuinig gemaakt. Als jongen van zes legde hij erwten in pootgaten op het land en verdiende zeven stuivers per dag. Als elfjarige hielp hij mee met opsnijden van stenen in de fabriek waar zijn vader werkt. En als jongeman maait hij op één dag drie morgens koren, en is de grond doorweekt van zijn zweet.

Eens gaf hij mij een dik schrift waarin hij zijn levensverhaal heeft opgeschreven. Op de kaft staat *Levensloop van een arbeider*. Het is een tamelijk zakelijk relaas over een bestaan van nog maar heel kortgeleden, dat toch al verre geschiedenis lijkt. Samen hebben we er avonden lang over gepraat. Hij komt, op mijn verzoek, met allerlei aanvullingen en soms emotionele herinneringen die hij in zijn geheugen begraven had. Hij vertelt over zijn tochten door de polder, spreekt schoorvoetend over liefde, leed en bedrog, verhaalt over het leven aan de dijk, de onwetendheid, de seksuele moraal en over zijn eigen grote verdriet. Ten slotte besluiten we dat ik een boek over zijn leven zal maken, hier en daar aangevuld met herinneringen van tijdgenoten die Daan hebben gekend en deel uitmaakten van zijn leven en werk. Een boek over het leven van een arbeider in de twintigste eeuw in een geïsoleerd Betuws dorp. Het bestaan is hard, aangrijpend en kortstondig, maar door mensen als Daan die durven te vechten voor recht en rechtvaardigheid wordt het draaglijk.

Herwijnen, 2015
Rudie van Meurs

PROLOOG

Homo homini lupus

Daan is de laatste die het land gezien heeft zoals het altijd moet zijn geweest: stil, verlaten, geheimzinnig en onwaarschijnlijk ver. God had gezegd dat er licht moest zijn en scheiding tussen licht en duisternis, en daar had hij het in de wereld van Daan zo ongeveer bij gelaten. Water omspoelt het land, het is er woest en leeg, angst beheerst het bestaan, de mensen leven opgesloten in afzondering en voortdurend met de doem van de dood. Alles wat aan de overkant en in de verte gebeurt, is eeuwenlang aan Daans wereld voorbijgegaan.

Het is het begin van de twintigste eeuw, en het land wordt omsloten door grillige rivieren die door een winterbedding meanderen die hier en daar een kilometer breed is, met doorwaadbare plaatsen, wandelende zandbanken en ingewikkeld manoeuvreerende stoom- en zeilschepen. Over de schaaldijk die onmiddellijk aan het water grenst, zwaait soms de giek van het grootzeil van een oploevend vrachtschip. Hier en daar wordt begonnen met de aanleg van een krib die de rivier in het gareel moet dwingen en het fluisterende begin is van het bezinken van slib onder aan de dijk, wat ten slotte zal groeien tot slik en uiterwaard.

Tegen de dijk hebben zich kleine gemeenschappen gevormd, nederzettingen die de naam 'dorp' niet verdragen. Ze verschillen nauwelijks van elkaar. Met huisjes van drie bij vier meter en een klompenhok: niet meer dan holen, eigenlijk, opgetrokken uit misbaksels van de steenfabriek en met een dak van het goedkoopste bladriet. Dicht opeengepakt op de berm aan de binnenkant of op

smalle richels klei en stenen aan de buitenkant van de dijk, alsof elk zich aan de ander vastklampt. Als het donker wordt, brandt hier en daar een olielamp, elektriciteit is onbekend. Drinkwater wordt uit de sloot gehaald, in de rivier spoelen vrouwen de was. De bewoners zijn eenkennig, er bestaat wantrouwen tegen alles wat onbekend is, en er is veel rivaliteit tussen de dorpen onderling. Het eigen dorp is het centrum van het universum. De mens is er de maat van alles, alle voorzieningen bevinden zich op loopafstand. Elke nederzetting heeft een eigen spekroker, een eigen klompenmaker, mandenmaker, handelaar in manufacturen, of brandstoffen, een kruidenier, bakker, slager en legale en illegale cafés. De wereld eindigt bij de gierpont in de Waal. Het isolement is groot en permanent; alleen als in de winter de vorst balken onder het ijs in de rivier geslagen heeft en die vloer een karos met een vierspan kan dragen, is de overkant dichtbij.

Daan groeit op in Hellouw, een vreugdeloos dorp aan de Waal waar kleine, lage donkere huisjes nederig in het gelid tegen de dijk zijn gebouwd. Aan de buitenkant van de dijk liggen brede uiterwaarden met grienden, bossen die door de natuur zijn gevormd en kleiputten. Op naargeestig donkere dagen brult de roerdomp, een rumoer dat nog het meest lijkt op het geloei van een tochtige koe. Bij café De Vossenjacht, dat groot en hoog aan het begin van het dorp staat, gaat een steile stoep over in een modderig polderpad, aangelegd als een verkorting in de wijde lus die de dijk om de bochtige rivier maakt. Waar de dijk het verst naar het water reikt, begint een ander pad dat als een rechte lijn de polder in loopt. Bij een grote herenboerderij snijden de twee wegen elkaar en daar stopt de bewoonde wereld.

Later verhuist Daan naar het aangrenzende Herwijnen dat twee keer zo groot is en even arm. Als hij de eerste keer de grenspaal op de dijk passeert, verspert een groepje jongens het pad: Daan dient van hun meiden af te blijven en kan daarom beter oprotten. Daan is met twee potige vrienden, en gezamenlijk vechten ze zich naar

binnen. De dijk in Herwijnen is vijf kilometer lang met buitendijks de hoge ranke schoorsteenpijpen van twee steenfabrieken. In, op en tegen de dijk staan de huizen van de arbeiders, een lang lint van kleine, sobere, vaak zelfgebouwde onderkomens – donkere holen om in weg te vluchten.

Halverwege liggen aan weerszijden van de dijk twee grote heerlijkheden van de plaatselijke elite met daarachter, op de hoge grond in de uiterwaarden, een donker zwart bos vol eiken, iepen en zoete kers. Daar, waar de grond moeras wordt en het getij vrij spel heeft, groeit met de snelheid van de seizoenen een ondoordringbaar ooi-bos van zwarte populieren, schietwilg en amandelwilg, en de smalle geulen die het water van een kreek naar de rivier voeren, zijn omzoomd met dotterbloemen en lissen. En net als in Hellouw vormt een drie kilometer lange Achterweg een verkorting voor de dijk die de wijde lus van de rivier volgt. De Achterweg ligt op hoge grond. Enkele kilometers verder van de dijk verwijderd beginnen de komgronden, vaak vier tot vijf meter lagergelegen land dat de helft van het jaar onder water staat. Langs de Achterweg, de beste plaats van het dorp, heeft een aantal herenboeren hun boerderij gebouwd, groot en imponerend en hoog op een terp.

De dijk bestaat uit het Boveneind, het Kerkeneind en het Benedeneind, dat weer onderverdeeld is in de Berm en 't Rot. De een verklaart de herkomst van dat laatste naamwoord uit de kleine, tochtige, rottige huisjes die hier zijn gebouwd, de ander meent dat 't Rot zijn naam ontleent aan de rotmeester die mannen in rotten van tien opstelde om wacht te lopen als de dijk bedreigd werd door hoog water. Maar het meest heroïsch is de uitleg dat het stuk dijk zijn naam kreeg door het 'samenrotten' van het arme en opstandige volk tegen het gezag.

Heel in de verte zie je de spits van de toren van Asperen, die er altijd moet zijn geweest. Rondom is leegte en verlatenheid met hier en daar een griend met wilgen en een enkele boom. In de winter is Gorinchem, acht kilometer verder, alleen over het modderige grindpad op de dijk bereikbaar. Naar het noorden, richting de Lingedijk,

ligt een kade met drie watermolens, de Voorste-, de Broekse- en de Mertsemolen. Omdat die een groot deel van het jaar het water niet op de rivier mogen en kunnen lozen, staat de polder tussen de dorpen maandenlang onder water. Als het vriest, en het vriest elke winter, is het land één grote ijsvlakte en waaien schrale winden uit het noorden en het oosten over Herwijnen.

In de lente is de polder één grote steppe. Met land zo mager en zo arm dat er alleen kamille, ratel en heermoes groeit. Als het donker wordt, zie je bewegende lichtjes in de pikzwarte nacht. Soms dansen witte wieven boven het veld en hoor je schorre geluiden van dolende zielen. In de nacht gaat de klepperman over de dijk, die met een ratelend geluid de vorst der duisternis verjaagt en om het uur met een hamerslag de mensen geruststelt dat het buiten veilig is.

Het leven is voor Daan vol van geheimen: 'Ik weet niks en er is niemand die mij een verklaring geeft. Hoe gebrekiger mensen de natuur en hun omgeving kennen, hoe gemakkelijker ze zich van alles inbeelden. Van een vrouw die in het zwart over de dijk loopt, wordt gezegd dat ze kan toveren: elke lente, op dezelfde tijd, gaat er een knotwilg dood en dat doet die vrouw. Dat geloof ik. Als het hevige onweert en de bliksem op de aarde neerslaat, kan het gebeuren dat ineens de wereld zal vergaan en de jongste dag is aangebroken. Dat leert de dominee ons. Tussen de zwarte, grillig gevormde wilgenstoven in de uiterwaard spookt het 's avonds, daar komen we dus niet. We komen trouwens nooit ergens. Ik geloof dat ik al vijftien ben als ik voor het eerst met twee vrienden naar Rump en Gellicum loop, langs Asperen en dan terug. We hebben klompen aan met daaronder van dat ijzeren beslag om het hout te sparen, en als we over de kinderkopjes van de dorpsstraat lopen dan vuurt het als een gek.'

Daans wereld wordt geregeerd door een kleine kaste van hoge heren. De notaris heet George Kolff. In zijn kantoor in een vleugel van het hoge landhuis Frissenstein aan de dijk hangt een wandbord